

Dr. Nemes Erzsébet

Fényes Elek breviárium

Válogatás műveiből, írásaiból

Megjelent Fényes Elek
születésének 200. évfordulójára

Budapest, 2007

Kiadja a
Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár
Magyar Statisztikai Társaság

Felelős kiadó
Dr. Nemes Erzsébet
főigazgató

Válogatta és összeállította: Dr. Nemes Erzsébet

Lektorálta: Dr. Marton Ádám
Bibliográfia: Körmendi Gábor
Közreműködött: Kovács Rita, Rettich Béla
Borítóterv, fotó és grafika: Rába Judit
Grafika, fotó és tördelőszerkesztés: Rákossy Zoltán

ISBN: 978-963-235-080-6

© KSH Könyvtár és Levéltár

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A „Részekből” egész Magyarországot	6
Bevezető	9
I. rész. Szemelvények Fényes Elek 1836–1849 közötti munkásságából . . 13	
Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben	18
Magyarország statistikája	54
Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignác znak Fényes Elektől	72
Magyarország leírása	78
A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. Komárom vármegye	90
II. rész. Szemelvények Fényes Elek 1850–1868 közötti munkásságából . 97	
Magyarország geographiai szótára	102
A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben	132
Az orosz-török háboru történeti jegyzetekkel, okiratokkal	138
Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása	148
Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból	154
A magyar elem s ellenesei	162
Magyarország ismertetése statistikai, földirati s történelmi szempontból	168
A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint	180
III. rész. Szemelvények Fényes Elek időszaki kiadványokban és szerkesztésében megjelent műveiből 187	
Mellyek a' magyar földmivelés' főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?	192
Még egy szó a' Minimumról	194
Jutalomtétel	199
Figyelmeztetés a' borkezelés ügyében a' szállósgazdákhoz	200
Előszó	202
Magyar gazdatiszti névtár. III. Tiszáninneni kerület	206
Tudomány, irodalom és művészet	215
A magyarországi adó- és financzrendszer 1849-dik évig	218
Párhuzam	222
Észrevételek Magyarország 1870-ki népességének táblázataira, melyeket az országos statistikai hivatal közretett	225
IV. rész. Fényes Elek műveinek válogatott bibliográfiája 228	

Fényes Elek
(1807–1876)
statisztikus
lev. tag: 1837
r. tag: 1858

Előszó

A mai magyar statisztikai szolgálat kiemelkedő előfutáraként tartja számon Fényes Eleket, a reformkor jelentős személyiségét, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc elkötelezett hívét, a kiváló földrajztudóst, aki mindezek mellett vitathatatlanul a statisztika első magyar művelői közé tartozik. Fényes Elek ugyanakkor a Központi Statisztikai Hivatal történetének is fontos szereplője: ő kapott első ízben megbízást 1848-ban egy országos statisztikai hivatal létrehozására. Fényes Eleknek nem adatott meg, hogy ezt az ügyet tartós sikerre vigye: néhány hónapos működést követően munkatársaival együtt elszóltotta a forradalom. A Központi Statisztikai Hivatal azzal tiszteleg Fényes Elek emléke előtt, hogy születésének 200. évfordulóján jelen szemelvénygyűjteményben reprezentatív áttekintést ad sokrétű munkásságáról.

Fényes Elek mint jogász érzelte korának „felhasználói igényeit”, felismerte, hogy az ország ügyeit intéző politikai elit nem kellőképpen tájékozott az ország földrajzi, népességi, mezőgazdasági és kereskedelmi viszonyairól. Mindössze 23 esztendő volt, amikor felhagyott jogászai tevékenységével, életét attól fogva a statisztikai adatok gyűjtésének és közzétételének szentelte, aminek során a pártatlanság volt a vezérfonala. Kortársai közül egyesek egyszemélyes, mozgó statisztikai hivatalként jellemezték.

Első nagy, hatkötetes munkája, amely 1836 és 1840 között jelent meg „Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben” címmel, nagy sikert aratott, szerzőjének akadémiai levelező tagságot, díjakat hozott. Mérőföldkőnek tekinthető első kimondottan statisztikai jellegű műve, a háromkötetes „Magyarország statisztikája”. Szakmai sikereinek, a közéletben játszott szerepének köszönhetően nyerte el az 1848-as forradalom idején a megbízást a statisztikai hivatal megszervezésére. A forradalom leverését követően bujdosás és hányattatások után, nehéz körülmények közepette is haláláig a magyarság ügyét szolgáló statisztikus maradt. Keleti Károly, a Központi Statisztikai Hivatal első elnöke úgy méltatta őt, mint ki korának statisztikusai között a legnagyobb.

A Központi Statisztikai Hivatal, az eseti megemlékezések mellett, azzal is őrzi Fényes Elek emlékét, hogy a statisztika és a számítástechnika alkalmazásában, a hozzájuk kapcsolódó kutatási tevékenységben kimagasló eredményeket elérő szakembereket az ő nevét viselő emlékéremmel tünteti ki, amelyet minden évben születésének évfordulóján adnak át.

A KSH Könyvtár és Levéltár őrzi műveit, összeállította bibliográfiájukat. Kezdeményezte és elkészítette az olvasó kezében lévő breviáriumot, amely olyan gondosan igyekszik áttekintést nyújtani Fényes Elek gazdag életművéről, ahogyan ő térképezte fel korának Magyarországot.

Dr. Pukli Péter
a KSH elnöke

A „Részekből” egész Magyarországot

„Csokaj magyar falu, Bihar vármegyében, termékeny síkságon, mind Debreczentől, mind Váradtól 4 mfd-nyire, az Ér vize két partján; utolsó postája Székelyhid. Van 1138 lakosa, kik kevés g. kath. és n. e. óhitűt és zsidót kivéve, mindnyájan reformátusok, derék tornyos anyateplommal, több csinos uri lakkkal” – így kezdődik Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában a saját szülőfalujáról szóló szócikk.

A falu a Magyarország és Erdély között fekvő történelmi Partiumban, azaz a „Részekben” található, a Nagyváradot Szatmárnémetivel összekötő út mentén. Ezen a manapság kilencszáz lelket számláló településen látta meg a napvilágot Fényes Elek, a leíró statisztika kiemelkedő magyar képviselője.

A falu nevét már Dvorzsák János 1885. évi helységnévtára sem Csokajként tünteti fel, ehelyett Csokalynak írja. A kétféle írásmód lehetséges magyarázatát az a helyi református lelkész által feljegyzett szájhagyomány adja, amely kifejti, milyen történet fűzi a Fényeseket a faluhoz. „A [Fényes] család egyik sugár, fekete bajszerű tagja még az ősidőben főúri vagy fejedelmi aggszűz kisasszonytól egyetlen forró csókért kapta volna ezt a gyönyörű falut, melynek ezentúl Csókaj, később Csokaly lett a neve.”

„A legtöbbet bír benne id. Fényes Károly, Fényes Ferencz örök., Fényes Lajos...” – kezdi a falu birtokosainak felsorolását a Geographiai szótár 1851-es kiadása. A község „több csinos úri lakját” további neves földbirtokos családok lakták, akik a közéletben, főként a közigazgatásban töltötték be jelentős szerepet. Az itt élők a 18. századra jellemző nemesi építkezésnek megfelelően a század közepére kétmenetes, hatosztatú, szabadkéményes lakóházakat emeltek. Ilyen lehetett a Fényes-kúria is, amely a 19. században nyerte el végleges formáját. A meghitt hangulatot sugalló épület a késő barokk és a hagyományos helyi formavilágot ötvözte. Falán valamikor emléktábla hirdette: „Itt született 1807. július 7-én Fényes Elek magyar földrajzi író. Ezt az emléktáblát tisztelői állították 1890-ben.”

Az eredeti tulajdonjog megszüntetését követően a kúria egy ideig kultúrotthonként működött, majd gabonát tároltak benne – ha nem éppen dohányt szárítottak egyre rozzantabb fedele alatt. Egészen 1991-ig nyeregretető védte az épületet, de az már beázott, és ajtók, ablakok nélkül meredt a világba. A helyi lelkipásztor vetette fel a gondolatot, hogy a jellegzetes árkádsor megmentésével, az udvar rendezésével kialakítható lenne ott egy emlékpark. Dukrét Géza helytörténész közbenjárására a Fényes-kúriát – a többi csokalyi „uri lakkkal” együtt – 1991-ben felvették a műemlékek listájára. Mivel azonban az épületnek gazdája nem volt, megmentése érdekében nem történt semmi. A kilencvenes években a

falak egy részét megbontották, elhordták. Az épületbe 1997-ben már bejutni sem lehetett, 1998-ra pedig már csak a csupasz árkádsor falai álltak.

A fordulat 2000-ben következett be. Cservid Levente székelyhídi tanár, aki időközben adatokat gyűjtött a nagy statisztikus életéről, felkereste a Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságot. Javasolta, hogy próbáljanak pályázatot benyújtani az épület restaurálására. Az azonban akkorra sajnálatos módon olyan állapotba jutott, hogy felújítása lehetetlenné vált. Ezért elhatározták, hogy Fényes Elek halálának 125. évfordulóján emléktáblát helyeznek el a templom külső falán, amelyet 2001. július 22-én fel is avattak. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság díjat is alapított. A Fényes Elek nevét viselő emléklakett elkészítéséhez a Magyar Honismereti Szövetség is segítséget nyújtott. Megalakult a Fényes Elek Társaság, melynek céljai között szerepel, hogy megőrizze a köztudatnak a statisztikus, földrajztudós nevét, ápolja szellemi hagyatékát, a szülőház közvetlen környezetét emlékparkká alakítsa át. A Társaság elnökéül Cservid Leventét választották meg.

A Magyar Statisztikai Társaság 2002-ben szerzett tudomást a Partiumban folyó munkáról, s úgy döntött, hogy hozzájárul Fényes Elek szellemi hagyatékának ápolásához, és elősegíti, hogy a szülőhely méltó emlékhellyé váljon. A társaság 2003. március 21-én a Partiumi Keresztyén Egyetemen emlékülés keretében termet és emléktáblát avatott. A véletlenek szerencsés egybeesése révén a szintén csokalyi származású, Magyarországon élő Mihály Gábor szobrászművész éppen akkor ajánlotta fel, hogy elkészíti Fényes Elek mellszobrát. A megvalósítás költségeit a Magyar Statisztikai Társaság vállalta. A Fényes Elek Társaság, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint a csokalyiak dédelgetett álma vált valóra, amikor 2003. szeptember 7-én szülőházának udvarán felavatták Fényes Elek mellszobrát.

Fényes Elek szellemi hagyatékának ápolásában oroszánrészt vállalt és vállalt a KSH könyvtára. Fényes Elek munkásságának első jegyzéke a könyvtár első igazgatójának, Findura Imrének a nevéhez fűződik, ezt a lajstromot a későbbiekben Szinnyei és Petrik kutatásai tették teljessé, gondoskodva róla, hogy a történelmi Részekből induló nagy előd egész Magyarországot átfogó műve ne vesszen feledésbe.

Dr. Laczka Éva

A Magyar Statisztikai Társaság főtítkára